

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 930.25 "17/18"

Ганна Доманова

ДІЛОВИДНА ДОКУМЕНТАЦІЯ З ІСТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ XVIII СТ.

У статті зроблено спробу систематизувати та надати характеристику діловидній документації Чернігівського магістрату XVIII ст. – органу станового міщанського самоврядування. Досліджуючи дану групу джерел, автор бере до уваги їх розсосередженість у фондах архівосховищ України та Росії, а також різноплановість за своїм функціональним призначенням. Зокрема, проаналізовано окремі накази, рапорти, ордери, промеморії, протоколи, донесення Чернігівського магістрату та державних інституцій Гетьманщини (канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайського, Генеральної військової канцелярії, Чернігівської полкової канцелярії, Чернігівського гродського суду), звіти посадових осіб та особові справи урядовців магістрату.

Ключові слова: Чернігівський магістрат, Генеральна військова канцелярія, Чернігівська полкова канцелярія, діловидна документація, рапорти.

Привілей Сигізмунд III від 27 березня 1623 р. на магдебурзьке право Чернігову впродовж другої половини XVII – першої половині XVIII ст. був неодноразово конфірмований царськими грамотами та гетьманськими універсалами, що забезпечило місту самоврядний статус. Спираючись на приписи магдебурзького права, магістрат виконував функції судової та нотаріальної установи, регулював діяльність ремісничих цехів, здійснював контроль за дотриманням правопорядку і санітарного стану, займався благоустроєм і протипожежною охороною міста. Як орган міського самоврядування, мав зносини із державними інституціями Гетьманщини. Відтак, діловидна документація міського уряду займає чинне місце серед джерел з історії Чернігівського магістрату.

В основу класифікації джерел покладено праці сучасних українських учених, зокрема, М. Ковальського, С. Макарчука, В. Воронова [1–3]. Відтак, увесь комплекс писемних джерел з історії Чернігівського магістрату можна умовно поділити на кілька груп: законодавчі та публічно-правові акти – королівські привілеї, царські грамоти і укази, універсали гетьманів, полковників та Генеральної військової канцелярії; приватно-правові акти – дарчі, купчі, закладні, боргові розписки, духовні заповіти, скарги, чолобитні тощо; діловидна документація; описово-статистичні джерела другої половини XVII – XVIII ст.; матеріали статистично-топографічних описів, впорядкованих у 70–80 рр. XVIII ст.

На жаль, значна кількість документів Чернігівського магістрату втрачена через те, що магістратський архів зазнав руйнівних пожеж. Зокрема, надзвичайної шкоди центру міста заподіяли пожежі 1718 та 1750 рр., остання з яких повністю знищила будинок магістрату. Історії архіву Чернігівського магістрату автором присвячена окрема розвідка, у якій розглянуто особливості збереження магістратської документації упродовж XVIII–XX ст. [4]. Основна увага приділена законодавчим та публічно-правовим актам – королівським привілеям, царським грамотам, універсалам гетьманів, полковників та Генеральної військової канцелярії, що мали численні копії й зберігаються у різних фондах архівосховищ України та Росії. Показчик королівських привілеїв, царських грамот та гетьманських універсалів, які регулювали чернігівське міське життя, увійшов до виданої 2003 р. з нагоди 500-річчя запровадження магдебурзького права у Чернігові, збірки матеріалів "Місьцеве самоврядування та статутне право в Україні" [5]. Одна з перших спроб проаналізувати документальні джерела Чернігівського магістрату була здійснена на сторінках збірника статей "Історія України: маловідомі імена, події, факти" [6]. Згодом актовим книгам міського уряду присвячена окрема розвідка [7]. Таким чином, історіографічний огляд свідчить, що у вивченні документальних джерел з історії Чернігівського магістрату накопичено певний досвід.

Діловидна документація досить строката за своїм функціональним призначенням: рапорти, ордери, промеморії, службові листування, протоколи, доповіді, донесення, звіти посадових осіб, особові справи тощо [2, с. 181; 3, с. 145]. Рапорти, ордери, промеморії, накази Малоросійської колегії, Генеральної військової канцелярії, Чернігівської полкової канцелярії, Чернігівського магістрату зберігаються у відповідних фондах Центрального історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Більшість промеморій та ордерів гетьманської канцелярії являли собою

своєрідні "відповіді" на донесення або рапорти магістрату з питань економічного характеру, міщанських привілеїв, судочинства, благоустрою міста, взаємин з полковою канцелярією [8, с. 21].

Низку гетьманських ордерів, наказів та промеморій гетьмана К. Розумовського, адресованих безпосередньо міському уряду, виявлено у фонді Чернігівської полкової канцелярії в ЦДІАК України. Так, наприклад, справи про відбудову крамниць у місті після пожежі 1750 р. та заборону міщанам і міським урядовцям займатися винокурінням. Справа щодо відбудови крамниць містить ордер гетьмана К. Розумовського 1757 р. на ім'я чернігівського полковника І. Божича з проханням плідно співпрацювати з міським урядом [9, арк. 1 зв. – 3]. Гетьманська заборона винокуріння 1761 р. викликала обурення з боку Чернігівського магістрату. Дві архівні справи, кожна з яких нараховує понад 500 аркушів та охоплює період 1761–1766 рр., містять, між іншим, оригінали та копії гетьманських наказів, ордерів, промеморій тощо [10–11]. Про це свідчать документи як магістратського архіву, так і архівів полкової та Генеральної військової канцелярій. Численні гетьманські ордери та розпорядження скеровувалися переважно з Генеральної військової канцелярії до полкової, а звіди вже потрапляли до магістрату. Чернігівський магістрат та полкову канцелярію зобов'язували відповідати на ордери Генеральної військової канцелярії рапортами про їх одержання і виконання [12, арк. 1–6]. До магістрату з Чернігівської полкової канцелярії, зазвичай, надходили листи, накази, промеморії розпорядчого характеру, між урядами велося ділове листування.

Численні рапорти, клопотання від міщан та урядовців магістрату, судові позови містить фонд Генеральної військової канцелярії у ЦДІАК України. Серед розмаїття документальних джерел можна виділити справи, які відносяться до періоду вийтвства Й. Титовича (1731–1746 рр.). Так, наприклад, справи про "ярмарковий збір в м. Чернігові на користь ратуші" та "обтяження міщан м. Чернігова постійми солдатів Чернігівського гарнізону 1732 р." [13–14]. Остання свідчить, що магістрат вимагав звільнити міщанські двори від постою. Зі свого боку, чернігівський полковник М. Богданов відправив гетьману листа, у якому зазначив, що чернігівські міщани, зазвичай, надавали квартири російським військовослужбовцям. Лист гетьмана К. Розумовського про видачу паспорта чернігівському вийту К. Каневському для його проїзду до Санкт-Петербургу входить до складу документальної колекції О. Лазаревського в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ) [15, арк. 375]. Певні документи з приводу отримання паспорта вийтом Чернігівського магістрату містить фонд Генеральної військової канцелярії ЦДІАК України [16–18]. Зокрема, відомо, що восени 1750 р. К. Каневському відмовлено у видачі паспорта, але згодом він все ж таки отримав дозвіл. 1753 р. він отримав паспорт на проїзд до Смоленська та Риги.

За окремі роки збереглися книги протоколів виборів урядовців магістрату, а також відомості про жалування канцелярських службовців. Наприклад, у фонді Чернігівського магістрату виявлено "Доношения жителей города Чернигова канцелярских служащих магистрата и других о приеме и увольнении со службы" за 1750–1767 рр. [19], "Определения магистрата о принятии и увольнении чиновников" за 1754–1773 рр. [20]. Цінні відомості наведено у справі "Дело об определении в магистрат Черниговский канцелярских служителей 1772 года 15 февраля", доведеної до 1782 р. [21]. На особливу увагу заслуговують звіти посадових осіб, заяви, атестати, особові справи, які свідчать про процедуру обрання та коло обов'язків вийта, бурмистрів, райців, канцелярських службовців магістрату. Цікаві біографічні відомості містять, зокрема, атестати, які посадовці одержували після закінчення терміну міської служби. Так, наприклад, райця Іван Макотрик перебував у "должности раеческой" 23 роки. На початку січня 1764 р. він подав рапорт до магістрату про видачу атестату, в якому зазначав, що 1728 р. прибув з містечка Любеча й оселився у Чернігові "у звании мещанском". Упродовж 1730–1738 рр. він займався збиранням податків з міщан, 1740 р. обраний на посаду райці. У 1752 р. І. Макотрик просив вийта К. Каневського звільнити його з посади райці, але отримав відмову й виконував відповідні обов'язки до 1764 р. [19, арк. 149]. Райця Василь Малахов перебував у "раеческом" званні 25 років (1750–1775 рр.), а згодом 6 років був бурмистром (1775–1781 рр.). Будучи райцею, у 1757, 1761 та 1765 рр. він видав магістратською скринькою. 1781 р. він порушив клопотання про звільнення з посади: "возлагаемые на меня по тем званиям дела исправлял добропорядочно, пребывая между тем в присутствии по делам в магистрате производимым даже по се время чрез 30 лет з излишком, и в штрафах и подозрениях никогда не бывал" [21, арк. 266]. Міщанин Дем'ян Леонідов у 1769 р. був "определен в должность раеческую". Наприкінці 1781 р. він звернувся до магістрату з проханням видати атестат. У його рапорті було зазначено, що у 1777 та 1781 рр. він входив до "рочної" лавиці райців "и содержал приход и расход казенных магистратских денег" [21, арк. 260].

Значний інтерес становлять лист вийта Ф. Лопати 1729 р. про звільнення його з посади, скарга бурмистрів на нього, рапорти Чернігівського магістрату, що входять до складу документальної колекції О. Лазаревського в ІР НБУВ. Справу про обрання 1731 р. чернігівським вийтом Й. Титовича

містить фонд "Історичні матеріали" в ІР НБУВ [22]. У 1852 р. цей документ побачив світ на сторінках "Черниговских губернских ведомостей" [23]. Матеріали про звільнення з посади чернігівських війтів Ф. Лопати, К. Каневського та затвердження на ній Н. Шарого, представлені у фондах Генеральної військової канцелярії, Канцелярії гетьмана К. Розумовського та Чернігівського магістрату в ЦДІАК України [20; 24–26]. Так, відмова від посади міського голови Кузьми Каневського 1756 р. викликала появу ордеру Генеральної військової канцелярії до магістрату з пропозицією визначити трьох кандидатів на цю посаду [24, арк. 6]. На зборах міської громади запропоновано кандидатури військового канцеляриста Никифора Шарого та двох бурмистрів – Петра Железняка і Григорія Бублика, однак останні подали заяву гетьману К. Розумовському з проханням, "что хотя их и выбрано з Шарым на войтовство, только за убожеством своим не могут несть войтовства и удостоили по себе быть Шарому" [20, арк. 60; 26, арк. 1–6]. "Самовідвід" прийнято, відтак вибори мали суто формальний характер. К. Розумовський надав універсал на війтівство військовому канцеляристу Н. Шарому, який листовно подякував К. Розумовському і присягнувся "в верной службе" [24, арк. 5–5 зв.].

Документи судових тяжб магістрату, а також судових процесів між представниками міщанства, козацтва та російськими військовими виявлено у фонді Чернігівського гродського суду в ЦДІАК України [27, 28]. У гродському суді розглядалася справа за позовом бурмистра І. Крутеня на війта Н. Шарого. Останній був звинувачений "в сборе казенном магистратовом убытке" 1765–1779 рр. [29]. Іноді справи порушувалися водночас у магістраті й гродському суді, що дає можливість детальніше ознайомитися із матеріалами слідства. Рапорти та клопотання урядовців магістрату з приводу звільнення їх дворів від постойів містить фонд "Канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайського", що зберігається у ЦДІАК України [30–32]. Подання Чернігівської казенної палати про витрати Чернігівського магістрату 1783 р. виявлено у фонді "Канцелярії київського, чернігівського та новгород-сіверського генерал-губернатора" у ЦДІАК України [33].

Копії майнових скарг урядовців магістрату, зокрема війта Ф. Лопати 1729 р., відомості про ціни на продукти харчування на торгах та ярмарках міста у 20–40-х рр. XVIII ст. за підписом чернігівського війта, промеморії Генеральної військової канцелярії до Малоросійської колегії щодо прибутків Чернігівського магістрату, а також фрагментарні дані щодо проведення у місті ревізій у 30-х рр. XVIII ст. збереглися у документальній колекції М. Маркевича та І. Лукашевича в Науково-дослідного відділу рукописів Російської державної бібліотеки [34–35].

Справи щодо перебування у місті російських воєвод та комендантів, зберігаються у фонді "Малоросійські справи" в Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА). Зокрема, зберігся оригінал "росписного списка стольника и полковника Степана Янова" 1682 р., який містить відомості про укріплення міста [36]. У 1992 р. він опублікований на сторінках "Чернігівської старовини" [37]. "Книги Черниговского стола", до яких входять чолобитні й звіти чернігівських воєвод, виявлено у фонді "Малоросійський приказ" у РДАДА [38]. На особливу увагу заслуговують матеріали про запровадження комендантського правління в Чернігові у 20-х рр. XVIII ст., що збереглися у складі фонду "Малоросійські справи" 1720–1781 рр. в Архіві зовнішньої політики Російської імперії Міністерства закордонних справ Російської федерації [39].

Отже, діловодна документація Чернігівського магістрату доволі змістовна та репрезентативна група джерел, яка дозволяє дослідити основні напрямки діяльності міського уряду, його взаємини з урядовими установами Гетьманщини та Російської держави. Переважна більшість документальних джерел цієї групи зберігається в архівосховищах України та Росії і потребує надалі детальнішого аналізу та вивчення.

Список використаних джерел

1. Ковальский Н.П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. – Ч. 4: Обзор основных отечественных собраний архивных источников / Н. П. Ковальский. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1979. – 109 с.
2. Макаручук С. Писемні джерела з історії України / С. Макаручук. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
3. Воронов В.І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.
4. Доманова Г. Історія архіву Чернігівського магістрату / Г. Доманова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 27. – Серія: Історичні науки. – № 2. – Чернігів, 2004. – С. 27–32.
5. Доманова Г. Королівські привілеї, царські грамоти та гетьманські універсали Чернігівського магістрату / Г. Доманова // Місцеве самоврядування та статутне право в Україні: Збірка матеріалів. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2003. – С. 53–60.
6. Доманова Г. Документальні джерела з історії Чернігівського магістрату / Г. Доманова // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.; Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 19. – С. 306–311.
7. Доманова Г. Актові книги Чернігівського магістрату / Г. Доманова // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 21. – С. 48–52.
8. Швидько Г.К. Органи міського самоуправління Гетьманщини та особливості документації їх канцелярій / Г.К. Швидько // Наукові

праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 7. – С. 19–23. 9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 108, оп. 2, спр. 461, 26 арк. 10. ЦДАК України, ф. 108, оп. 2, спр. 624, 709 арк. 11. Там само, спр. 630, 567 арк. 12. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13118, 6 арк. 13. Там само, спр. 4016, 5 арк. 14. Там само, спр. 4208, 9 арк. 15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. І, оп. 1, спр. 53764–53968, 439 арк. 16. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10156, 3 арк. 17. Там само, спр. 10436, 7 арк. 18. Там само, спр. 11523, 5 арк. 19. ЦДАК України, ф. 1673, оп. 1, спр. 11, 225 арк. 20. Там само, оп. 2, спр. 23, 104 арк. 21. Там само, спр. 95, 306 арк. 22. ІР НБУВ, ф. ІІ, оп. 1, спр. 22926, 7 арк. 23. Дело о постановлении по выборам города Чернигова мещан и цехов Майстрату Черниговского урядников – войтом Черниговским Йосифа Титовича, и о даче ему на тот уряд универсалу 1731 года, апреля 17 дня / Сообщил П.Г. Леневиц // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 257–261. 24. ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 14307, 11 арк. 25. Там само, ф. 269, оп. 1, спр. 1819, 5 арк. 26. Там само, спр. 1859, 9 арк. 27. Там само, ф. 270, оп. 2, спр. 284, 6 арк. 28. Там само, спр. 330, 66 арк. 29. Там само, спр. 57, 128 арк. 30. Там само, ф. 763, оп. 1, спр. 113, 22 арк. 31. Там само, спр. 148, 2 арк. 32. Там само, спр. 149, 2 арк. 33. Там само, ф. 736, оп. 1, спр. 66, 4 арк. 34. Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (далее – НИОР РГБ), ф. 159, оп. 1, д. 1703, 18 л. 35. НИОР РГБ, ф. 159, оп. 1, д. 1896, 1 л. 36. Российский государственный архив древних актов (далее – РГАДА), ф. 124, оп. 1, д. [стб.] 2, 31 л. 37. Половникова С.О. “Росписной список” Чернігівської фортеці 1682 р. / С.О. Половникова // Чернігівська старовина. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С. 88–95. 38. РГАДА, ф. 229, оп. 2, д. 8, 188 л. 39. Архив внешней политики Российской империи Министерства иностранных дел Российской Федерации, ф. 124, оп. 1, спр. 60, 12 арк.

Анна Доманова

ДЕЛОВОДНАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ ПО ИСТОРИИ ЧЕРНИГОВСКОГО МАГИСТРАТА XVIII В.

В статье осуществлена попытка систематизировать и дать характеристику деловой документации Черниговского магистрата XVIII в. – органа сословного мещанского самоуправления. Исследуя данную группу источников, автор берет во внимание их рассредоточенность в фондах архивохранилищ Украины и России, а также разноплановость за своим функциональным назначением. Таким образом, проанализировано отдельные указы, рапорты, ордера, промемории, протоколы, донесения Черниговского магистрата и государственных учреждений Гетманщины (канцелярии малороссийского генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайского, Генеральной войсковой канцелярии, Черниговской полковой канцелярии, Черниговского гродского суда), отчёты должностных лиц и личные дела магистратской старшины.

Ключевые слова: Черниговский магистрат, Генеральная войсковая канцелярия, Черниговская полковая канцелярия, деловодная документация, рапорты.

Hanna Domanova

OFFICE DOCUMENTATION ON CHERNIHIV MAGISTRATE'S HISTORY OF XVIII CENTURY

The attempt to systematize and give the characteristic of office documentation of Chernihiv Magistrate of XVIII century as a body of petty-bourgeois estate of self-government is made. Studying this group of sources the author investigates their dispersion in different archives of Ukraine and Russia, and also variety of their functional destiny. Particularly, separate decrees, official reports, warrants, promemoriy, protocols, reports of the Chernihiv Magistrate and state institutions of Getmanshchyna (office of the Little Russian governor-general P. Rumyantsev-Zadunayskii, General military office, Chernihiv regimental office, Chernihiv city court), reports of officials and private matters of magistrate's officials.

Key words: Chernihiv Magistrate, General military office, Chernihiv regiment office, office documentation, reports.